

11. Там само. – С. 32.
12. Дробот І. Соціалізм Михайла Драгоманова: ідеалізм чи соціальна перспектива // Пам'ять століть – 2003 – № 5. – С. 40
13. Драгоманов М. Шевченко, українофіли й соціалізм / Мала енциклопедія етнодержавознавства. – К.: “Генеза”, “Довіра”, 1996. – С. 433.
14. Безродний Є. Світова класична думка. – К., 1999. – С. 337.
15. Сисоєва С. Нариси з історії розвитку педагогічної думки. – К.: ЦЛТУ, 2003. – С. 128.

Кириченко В. Г.

ПОЧАТОК ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОЇ ТА НАУКОВО-ПРОСВІТНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В.В.ЗІНЬКІВСЬКОГО (1881–1962)

Значний інтерес у системі відтворення історії українського національного руху та російсько-українських відносин кінця XIX – першої половини XX ст. становить ім'я В. Зінківського – представника київської академічної філософської та психологічної думки, церковно-державного діяча, активного учасника національно-визвольного руху України, автора понад ста праць з питань філософії та історії освіти, педагогіки, психології та культури. З огляду на ідеологічні упередження влади та кон'юнктурний підхід науковців минулих років творчий доробок вченого у свій час не був визнаний, заперечувались та викривлялись його ідеї, а ім'я тривалий період знаходилось у забутті. Необхідність поглибленого вивчення культурно-освітньої та громадсько-політичної діяльності В. Зінківського сьогодні забезпечує актуальність дослідження у переосмисленні історії України першої половини XX ст. в цілому та складного шляху розвитку педагогічної та філософської думки зокрема.

Історіографічний аналіз проблеми дозволяє стверджувати, що у науці радянського періоду філософсько-педагогічні ідеї В. Зінківського були визнані релігійно-містичними та як такі, що заперечують політику марксизму-ленінізму. Праці А. Полякова, Н. Тарканова, І. Щіпанова і В. Малініна підтвердили ідеологічну ізоляцію радянської науки [1].

Поряд з цим у 20–60-ті роки XX ст. наукові праці В. Зінківського стали помітним явищем в емігрантській літературі та отримали всесвітнє визнання. За кордоном пам'яті вченого було присвячено подвійне видання “Вісника РСХР” [2] та збірник “Пам'яті отця Василя Зінківського” [3]. Громадсько-педагогічні та релігійні погляди вченого висвітлили К. Андронніков, С. Верховський, Б. Зайцев, Л. Зандер, А. Князев, М. Грізетті, І. Морозов, Н. Рауш, Ю. Юрьев [4]. Відзначимо, що вперше педагогічний аналіз творчого доробку В. Зінківського був зроблений С. Гессеном у нарисі “Руська педагогіка XX ст.” [5]. Історико-філософські ідеї вченого розглянули Н. Лоський, К. Яковенко, С. Четверіков [6].

Вивчення та осмислення творчого доробку В. Зінківського розпочалось у дев'яності роки XX ст. З падінням ідеологічних упереджень стали доступними

фундаментальні праці В. Зіньківського, видані за кордоном. У цей період було розпочато видання та перевидання творчого доробку вченого. Це реабілітувало його ім'я та сприяло відродженню ідей прогресивної наукової думки кінця XIX – першої половини XX ст.

Аналіз окремих етапів життя та діяльності В. Зіньківського, виявлення головних напрямів його наукових шукань та вистисвітлення деяких аспектів творчого доробку вченого знайшли своє відображення у працях українських та російських вчених. Серед них І. Васькович, О. Нестуля, М. Руднев, М. Ткачук, В. Ульяновський, С. Шурляков, В. Лазаренко, В. Летцева, Є. Осовський, Е. Кірдяшова та інші [7]. Дослідження діяльності В. Зіньківського на дисертаційному рівні продовжили Л. Романова, О. Горбач та Е. Кірдяшова [8]. Хактерною рисою досліджень різних періодів є висвітлення окремих аспектів життя та діяльності В. Зіньківського за відсутністю комплексного аналізу біографії та творчого доробку вченого у системі особистісних, соціокультурних та культурно-історичних відносин.

Висвітлюючи початок громадсько-політичної та науково-просвітницької діяльності вченого, автор спирається, передусім, на архівні документи Центрального державного архіву м. Києва [9], Центрального державного історичного архіву м. Москви [10] та Інституту Рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського [11]. Фонди цих архівів містять цінні матеріали як документального, так і автобіографічного характеру та стосуються громадсько-політичної, службової та видавничої діяльності В. Зіньківського у ранній період його життя.

Значним джерелом пізнання особистості вченого стали його праці, та мемуари, спогади сучасників [12; 13; 14].

Висвітлюючи початок громадсько-політичної діяльності В. Зіньківського, повертаючись до тих історичних обставин, в яких формувалась українська інтелігенція зазначеного періоду, неможливо обминути той факт, що на становлення вченого впливала російська дійсність. Не випадковою є обставина, через яку публіцисти та дослідники й досі, розглядаючи діяльність і творчий спадок В. Зіньківського, одного з видатних представників української прогресивної думки, відносять його до інтелігенції Російської імперії, не поділяючи її за національними ознаками. Це мало вплив на те, що переважна більшість дослідників творчості В. Зіньківського відносять його доробок саме до російської культури й науки [15]. У розрізі проблеми також є досить суперечливим вислів вченого “далі загальних симпатій до українського руху (у межах російської культури) я не йшов”, який потребує ґрунтовного вивчення національно-політичних позицій діяча. Таким чином, мета дослідження – на основі комплексного наукового аналізу виявлених джерел здійснити реконструкцію громадсько-політичної та культурно-освітньої діяльності В. Зіньківського на ранньому етапі його суспільної активності.

Дослідження проблеми визначило такі основні завдання:

- виявити головні чинники, які впливали на формування національної свідомості та громадсько-політичні позиції В. Зіньківського;
- з'ясувати місце та роль В. Зіньківського у визвольних змаганнях України початку ХХ ст. на ранньому етапі його становлення;
- проаналізувати внесок вченого у культурно-освітній розвиток України зазначеного періоду;
- дослідити невідомі аспекти діяльності В. Зіньківського.

Вагомою складовою українського національного руху у міжреволюційний час залишалась науково-просвітницька діяльність інтелігенції, яка сприяла зародженню науково-освітніх товариств, зростанню числа суспільно-політичних видань. Усі студентські роки В. Зіньківський витрачає на суспільну роботу. Крім питань філософії та психології, він розглядає й соціально-політичні проблеми. З 1905 року його статті з'являються у суспільно-літературних газетах "Південно-західний тиждень", "Південно-західний край" та ліберальній релігійно-філософській газеті "Народ" (1906 р.) [13]. Надаючи великої ваги ідеям слов'янофілів, вирішення соціальних проблем В. Зіньківський бачив у релігійній метафізиці. Вже у першому номері видання "Народ" були вміщені його статті "Передчуття марксизму" та "Лібералізм і соціалізм" з виступами проти марксизму, позитивізму та атеїзму [12]. В цей період відбувається зближення В. Зіньківського з С. Булгаковим, з яким вони сходяться у різкому відштовхуванні церковного радикалізму.

Інтерес до проблем суспільно-релігійного та політичного життя, відстоювання позицій провідних діячів слов'янофільства обумовило належність В. Зіньківського до ліберально-консервативної течії початку ХХ ст. з провідною ідеєю повернення до релігії як головної умови вирішення проблем часу.

З переведенням проф. Г. Челпанова у Московський університет за рішенням історико-філологічного факультету Київського університету Св. Володимира В. Зіньківський очолює Психологічний семінар (1905 р.). Восени цього ж року він бере активну участь (разом із професорами Київської духовної академії, лідерами її лівого крила П. Кудрявцевим, В. Екземплярським, В. Завітневичем) у створенні Київського релігійно-філософського товариства. Згодом стає заступником голови створеного ним товариства [13].

Церковно-радикальна спрямованість засідань товариства, на яких відшукувались підвалини вироблення якісно нового світогляду суспільства та висловлювалось критичне ставлення до матеріалізму й позитивізму, розвінчання яких розцінювалось як одна з найважливіших передумов подолання світоглядної кризи, що охопила тогочасне суспільство, привела до переслідування їх Синодом.

Після закінчення Київського університету Св. Володимира (1909 р.) В. Зіньківський був залишений на історико-філологічному факультеті професорським стипендіатом [9–10]. Одночасно викладав на Вищих жіночих курсах

А. Жекуліної, де читав лекції “Введення у філософію” та “Психологія дитинства”. Працював викладачем пропедевтики педагогіки та психології у гімназіях М. Стельмашенко та С. Крюгер. В цьому ж році В. Зіньківський був запрошений читати лекції з логіки та педагогіки у Фребелівському педагогічному інституті при Київському Фребелівському товаристві зі справ дошкільної освіти. Головним напрямом роботи товариства був розвиток дошкільного виховання, оскільки воно не входило до державної освіти. В ці роки вчений викладає курси загальної, експериментальної, дитячої, соціальної психології, логіку, введення у філософію, етику, історію релігії.

Значний інтерес в цей період діяльності В. Зіньківського становить його праця “Проблеми індивідуальності у психології та педагогіці”. У статті висвітлено погляд В. Зіньківського на проблеми психології та її зв’язки з філософією та педагогікою. Він запропонував актуальну для науки того періоду свою концепцію цілісності особистості, яка полягала у поєднанні інтелектуалізму та емоціоналізму, раціоналізму та ірраціоналізму людської душі, єдності виховання та освіти (за перевагою першого), зверненні до “глибинної” психології особистості. Принцип індивідуальності В. Зіньківський розглядав як головний принцип виховання та освіти.

У 1912 році В. Зіньківський був обраний директором Фребелівського педагогічного інституту. Згодом він очолює і саме товариство, об’єднавши навколо себе велику групу ентузіастів дошкільної справи. В цей складний післяреволюційний час, у період масової дитячої безпритульності, голоду, вирування епідемічних хвороб діяльність В. Зіньківського була спрямована на: активізацію роботи інституту та товариства; відкриття дитячих садків та притулків; влаштування публічних лекцій; читань з проблем розвитку та вдосконалення навчання і виховання; організацію вищих педагогічних курсів з підвищення кваліфікації; видавництво педагогічної літератури.

Викладання психології та логіки в університеті, написання магістерської дисертації дали позитивні результати. Курс лекцій, який читав вчений, розширював межі підручників, що надавало заняттям велику жвавість і дозволяло пов’язувати навчальні предмети з прогресивними тенденціями як російської, так і західноєвропейської філософської думки. Протягом 1913–1914 рр. В. Зіньківський навчався за кордоном (Німеччина, Австрія, Італія), де збирав матеріали для дисертації на тему “Проблема психічної причинності”, поєднуючи цей вид діяльності з викладацькою діяльністю в університеті та суспільною роботою.

Захистивши дисертацію у Московському університеті (січень 1915 р.), магістр філософії В. Зіньківський був обраний на посаду екстраординарного професора по кафедрі філософії Київського університету Св. Володимира (1916 р.) [10]. Він стає одним із кращих лекторів поряд з такими професорами як О. Гіляров, П. Кулаковський, Є. Спекторський [14]. На пропозицію С. Булгакова

В. Зінківський готує до друку двотомну працю про М. Гоголя, яка згодом стала одним із фундаментальних творів вченого. Його книга друкується у журналі “Християнська думка”. На жаль, до 1917 року була видрукувана лише одна четверта частина всієї роботи [13].

На 1914 рік релігійно-філософська спрямованість вже згаданого Київського релігійно-філософського товариства перестала задовольняти тих її членів, котрі займалися не лише філософією релігії, а й філософією взагалі. В. Зінківський виступив ініціатором установчих зборів Науково-філософського товариства разом з Г. Демченком, М. Володковичем, Л. Зайцевим, М. Страдомським. Мета товариства – розробка науково-філософських питань і сприяння поширенню інтересу до науково-філософських знань уможливила легалізацію діяльності філософів, участь яких у Релігійно-філософському товаристві заборонялась указами Синоду.

На кінець літа 1915 р. уряд видав розпорядження про евакуацію з Києва вищих учбових закладів. Перебуваючи в Саратові, В. Зінківський продовжує проводити широку науково-просвітницьку роботу серед педагогічної громадськості. Працюючи в Київському університеті Св. Володимира та Фребелівському інституті, В. Зінківський разом з Є. Толмачевською та С. Русовою був запрошений викладати учительські курси, зорганізовані міською Управою Саратова. Брав участь у публічних викладах, присвячених дитячій психології, на замовлення жіночих організацій влаштував діяльність педагогічних курсів. 24 квітня 1916 року на засіданні Історичного товариства Нестора-літописця В. Зінківський був обраний його дійсним членом [11].

З осені 1916 р. вчений знову працює у Києві. Разом з професорами А. Билимовичем, Г. Демченко, В. Константиновичем В. Зінківський стає членом погоджувальної комісії, яка була заснована Радою університету з метою врегулювання академічного життя [9]. У цей період вчений також є членом академічного союзу київської групи (об'єднання професорів і молодших викладачів усіх вищих навчальних закладів м. Києва), де обговорювались питання перетворення устрою вищої школи та характер викладання в ній. Він виступає в об'єднаних засіданнях виконавчих комітетів ради суспільних організацій, ради робітничих депутатів, комітету депутатів військ київського гарнізону та коаліційної ради студентства, обговорюючи позицію студентства про припинення занять у вищих навчальних закладах у зв'язку з необхідністю їх участі в суспільно-політичному будівництві країни. У 1917 р. з його ініціативи в університеті було введено спеціалізацію з філософії. На цей час, за спогадами В. Вернадського, В. Зінківський був одним з видатних професорів Київського університету Св. Володимира поряд з Є. Спекторським та Б. Кистяківським [14].

Ще до революції 1917 р. В. Зінківський брав участь у педагогічних з'їздах. Д. Дорошенко у своїх спогадах зазначає: “Пам'ятаємо особисто його доповіді на Київському педагогічному з'їзді 1916 року, які були найкращими і за змістом, і за

формою їх виголошення в ті часи боротьби свіжої поступової педагогічної думки з бюрократичним консерватизмом в гімназіях міністерства народної освіти”. Зі зміною політичного режиму після лютневої революції В. Зіньківським, як директором дошкільного інституту було відкрите українське відділення. С. Русова зазначала у спогадах, що це була перша українізована вища школа [14]. Серед заходів з підготовки педагогічних кадрів для українських дитячих садків у цей період особливе місце займали педагогічні курси, у програму яких було введено українознавство. До роботи курсів поряд із відомими спеціалістами дошкільного виховання С. Русовою, Є. Толмачевською, О. Іконніковою був залучений і В. Зіньківський. Взимку 1917 року вчений отримав запрошення викладати філософію в Українському народному університеті [13]. Згода В. Зіньківського читати лекції у зазначеному закладі ускладнила його відносини з консервативною групою викладачів Київського університету Св. Володимира національним мотивом.

За дорученням міської комісії з народної освіти, В. Зіньківський провів важливе психологічне дослідження, метою якого було виявлення впливу війни на дитячу психіку, щоб зберегти дітей від фізичної та соціальної загибелі [9]. Для проведення цієї роботи він використав дані, отримані під час відвідування допоміжних закладів Київського Фребелівського інституту. Це дослідження вченого започаткувало його подальші соціально-педагогічні дослідження. У цей період учений заявляє про себе як перший соціальний педагог.

Вплив різних факторів соціальної сфери на особистість був відображений В. Зіньківським у праці “ Соціальне виховання, його завдання та шляхи” [12], де вчений застерігає від перенесення в школу політичних форм, проникнення елементів партійності. Звертаючись до проблем гри як фактора соціалізації особистості, В. Зіньківський написав передмову до праці К. Гроса “Духовне життя дитини” (1916 р.), де виклав власну концепцію дитячої гри та її значення для становлення особистості дитини [12]. На думку В. Зіньківського, емоційна сфера є дійсним психічним центром у душі дитини і гра стає важливою формою діяльності дитини лише тому, що біологічні фактори розвитку дитини через уявлення оволодівають емоційною сферою. Граючи, діти легко усвідомлюють різні соціальні відношення. За допомогою гри людина готується до реальної боротьби за існування. Спираючись на таке розуміння дитячої душі, вчений уперше подав струнку схему становлення психіки дитини.

Починаючи з 1916 р. В. Зіньківський бере участь в роботі часопису Київського релігійно-філософського товариства “Християнська думка”, відомого своїм ліберальним змістом. У світ виходять його праці “Росія та православ’я”, “Єдність Росії” [12]. Порушуючи тему об’єднання Росії, вчений зазначав, що протягом багатьох років позитивна праця суспільства визначила результати внутрішнього об’єднання народів Росії великої історичної сили – російська культура. Вона набула

розвитку у всій повноті свого багатого духовного змісту, оскільки в цю скарбницю зробили свій внесок усі народності Росії. Тільки цьому факту російської культури ми зобов'язані тим, що ідея єдності Росії, незважаючи на криве дзеркало офіційної ідеології, вціліла у найскладнішу епоху російської історії XIX ст. [12].

Плідна громадська робота, глибокі роздуми історико-філософського характеру, які були поширені у суспільстві кінця XIX – початку XX ст. визначили позицію вченого щодо політичного і культурного розвитку суспільства. Визначальним у позиції В. Зіньківського щодо вирішення російсько-української проблеми є вислів: “Україна, віддаючи своїх найкращих синів Росії, тим створювала Росію, тому не повинні зрікатися українці своїх прав на Росію, яка утворена не тільки великоросами, але й українцями”. У цьому він бачив серйозну політичну проблему культурного дуалізму, вирішення якої містилось у формулі: “Треба врятувати Україну для Росії”, де головною умовою було досягнення федеративних відношень з Росією, що відкривало українцям шлях для продуктивного руху вперед” [13].

Період, що передував революції 1917 року, виявився для філософа надзвичайно плідним. Активна наукова та громадсько-політична діяльність, широке коло досліджуваних проблем, значна кількість публікацій отримали визнання у науковому світі. Представляючи київську академічну філософську та психологічну думку, В. Зіньківський зробив вагомий внесок у розвиток дошкільної та шкільної освіти України початку XX ст. Недостатньо вивчений науковий доробок В. Зіньківського цього періоду зумовив виникнення прогалин у розв'язанні питань навчання та виховання дітей, учнівської та студентської молоді, частина з яких залишились невирішеними і сьогодні.

Високий рівень національної свідомості, науково-культурного підходу до освітньої та державно-адміністративної діяльності В. Зіньківського, розуміння існування політичної і культурної проблеми у відносинах між Росією та Україною, стало поштовхом до дієвої участі у національно-визвольному русі України початку XX століття. Вчений свідомо діє у напрямі від захисту культурної своєрідності до вирішення політичної проблеми.

Подальші розвідки у напрямку дослідження громадсько-політичної та культурно-освітньої діяльності В. Зіньківського дозволять створити цілісне уявлення про вченого як особистість та громадсько-політичного діяча, а також концептуально осмислити значення його внеску в контексті соціокультурних та історичних подій XX ст. в Україні.

Л і т е р а т у р а :

1. Поляков А.В. Зеньковский // Советская философская энциклопедия. – М., 1962. – Т. 2. – С. 147; Большая советская энциклопедия. – М., 1972, – Т. 9. – С. 68; Тараканов Н. Фальсификаторы истории русской философской мысли // Вопросы философии. – 1955. – № 3. – С. 73–86; Малинин В., Тараканов Н., Щипанов И. Против современных буржуазных фальсификаторов истории русской философии // Коммунист. – 1955. – № 3. – С. 62–77.

2. Памяти отца Василия Зеньковского. – Париж: РСХД, 1984. – 116 с.
3. Памяти В. Зеньковского // Вестник РСХД. – Париж – Нью-Йорк. – 1962. – № 66–67.
4. Андронников К. Отец Василий Зеньковский как богослов. Памяти отца Василия Зеньковского. – Париж: РСХД, 1984. – С. 71–82; Верховский С. Отец В. Зеньковский // Нью-Йорк. – 1962. – № 70. – С. 271–285; Зайцев Б. Ушедшему // Вестник РСХД. – Париж – Нью-Йорк, 1962, № 66 – 67. – С. 22–24; Зандер Л. Отец Василий как общественный деятель // Вестник РСХД. – Париж – Нью-Йорк. – 1962. – № 66–67. – С. 24–27; Князев А. Отец Василий Зеньковский // Вестник РСХД. – Париж – Нью-Йорк, 1962. – № 66–67. – С. 15–19; Гризети М. Памяти моего духовного отца // Вестник РСХД. – Париж – Нью-Йорк, 1962. – № 66–67. – С. 35–36; Морозов И. Отец Василий – друг молодежи // Вестник РСХД. – Париж – Нью-Йорк, 1962. – № 66–67. – С. 66–72; Рауш Н. Отец Василий как человек и пастырь // Памяти отца Василия Зеньковского. – Париж, 1984. – С. 73–76; Юрьев Ю. К кончине протоиерея В.Зеньковского // Вестник РСХД. – Париж – Нью-Йорк. – 1962. – № 66–67. – С. 20–22.
5. Гессен С. Русская педагогика в XX веке // Учитель. – Белград, 1939. – №9–10. – С. 556–584.
6. Лосский Н. История русской философии. – М., 1991. – 560 с.; Четвериков С. Исторический очерк и личные воспоминания. – Париж, 1929. – 184 с.; Яковенко Б. Десять лет русской философии (1914–1924) // Логос. – Международный ежегодник. – Прага, 1925. – Кн. – 213 с.
7. Васильович І. Шкільництво в Україні (1905–1920). – К. – 1996. – 558 с.; Нестуля О. Доля церковної старовини в Україні. – Ч. 1. 1917 р. середина 20-х років. – К., 1995. – 280 с.; Руднев М. Проблема українско-германських відносин в період УНР і гетьмана П.Скоропадського в дневниках В.Вернадського і воспоминаннях В.Зеньковского // Україна – Германия: економічне і інтелектуальне співробітництво (XIX–XX вв): матеріали міжнародної наукової конференції, Днепропетровск, 2-3 октября, 1977. – Днепропетровск, 1998. – Т. 1. – С. 47–53; Ткачук М. Київський університет у російській філософській культурі XIX – початку XX ст. // Проблеми філософії. Міжвідомчий науковий збірник. – Вип. 92 (історія філософії і культура). – К., 1992. – 136 с.; Ульяновський В. Міністерство ісповідань В.Зінківського. (До переоцінки діяльності в світлі нових архівних матеріалів) // Історія релігій в Україні: Тези, повідомлення 4 круглого столу (Львів, 9-10 трав. 1994 р.). – К., Львів, 1994. – С. 185–187; Церква в Українській державі 1917–1920 рр. (доба Гетьманату П.Скоропадського). – К., 1997. – С. 153.; Шурыляков С. До історії філософських товариств у Києві // Філософська і соціологічна думка. – 1993. – № 7–8. – С. 147–157; Лазаренко В. Зеньковский В. О современной культуре и православии // Философия, культура. Жизнь. – 1998. – Вып. 1. – 207 с.; Летцева В. В.Зеньковский – психолог // Журнал практикующего психолога. – 2000. – № 6. – С. 92–93; Осовский Е. Альтернативная педагогика 20-х годов // Педагогика. – М., 1992. – № 3–4. – С. 74–82; К вопросу о периодизации развития педагогической науки в Российском Зарубежье // Современные проблемы психолого-педагогических наук. – Саранск: МГПИ, Межвуз.сб. науч трудов, 1997. – Вып. 9. – С. 3–5; К вопросу о педагогических взглядах В.Зеньковского // История образования: наука и учебный предмет / Материалы федеральной научной конференции. – Саранск, 1994. – С. 4–6; Кирдяшова Е. Вопросы социального воспитания в творчестве В.Зеньковского // Вестник Мордовского университета. – Саранск, 1996. – № 2. – С. 6–7; В.Зеньковский о роли русской школы в условиях эмиграции // Современные проблемы психолого-педагогических наук: Межвузовский сб. науч. тр. Вып. 8. – Саранск. 1996. – С. 41–42.
8. Романова Л. Цели и средства духовного воспитания в педагогической концепции В.Зеньковского. Дисс. ... канд. пед. наук. – Владимир, 1996. – 185 с.; Горбач Е. Историко-философские исследования В.Зеньковского. Дисс. ... канд. филос. наук / РАН. Ин-т философии. – М., 1997. – 182 с.; Кирдяшова Е. Становление и эволюция педагогических воззрений В. Зеньковского: личность и факторы ее формирования. Дисс. ... канд. пед. наук. – Саранск. 1998. – 195 с.
9. ЦДА м. Києва. – Ф.16. – Оп. 465. – Спр. 3389. – Арк. 1–44. – Особиста справа студента Зінківського В. спеціаліста з філософії; Ф. 163. – Оп. 356. – Спр. 39. – Арк. 1–77. – Справа Ради Імператорського університету Св. Володимира про затвердження комісії для врегулювання університетського життя; Ф.163. – Оп. 21. – Спр. 216. – Арк. 1–38. – Протоколи комісії з народної освіти.
10. ЦДА м. Москви. – Ф. 740. – Оп. 18. – Спр. 13. – Зінківський В., 1916, Київ. Магістр філософії. Послужний список, надісланий за призначенням Зінківського В. в.о. екстраординарним професором кафедри філософії; Ф. 418. – Оп. 476. – Спр. 42. – Арк. 1 – 63. – Зінківський В., 1914–1916, Київ. Протоколи засідань історико-філософського факультету. 1915 р.; Ф. 733. – Оп. 155. – Спр. 375 – Арк. 1–27. – Зінківський В., 1912, К. Магістрант кафедри філософії. Перелік праць, автобіографія; Ф. 733. – Оп. 156. – Спр. 582. – Арк. 30–35. – Зінківський В., 1916, Київ. Магістр філософії. Відгук професора О. Гілярова про Зінківського В., автобіографія.
11. ВР ЦНБ АН України. – III, 57115. – Арк. 1–9. – Архів Е. Спекторського. Извещения различных учреждений; Ф. 260. – № 758. – Арк. 1–45. – Вернадский В. Дневник (20 ноября 1917 г, 17 февраля (2 марта) – 10 ноября 1918 г).
12. Зеньковский В. Предчувствие марксизма // Народ. – 1906. – №1. – С. 2.; Зеньковский В. Либерализм и социализм // Народ. – 1906. – № 1. – С. 3.; Зеньковский В., Гросс К. Душевная жизнь ребёнка. – К., 1916. – 11 с.; Зеньковский В. Россия и православие. – К. – 1916. – 75 с.; Зеньковский В. Единство России //

Народоправство. – М., 1917. – № 5. – 23 с.; Зеньковский В. Социальное воспитание, его задания и пути. – М.: Моск. просвет. Комиссия, 1918. – 91 с.

13. Зеньковский В. Очерк внутренней моей биографии // Вестник РСХД. – Париж – Нью-Йорк. – 1962. – № 66–67. – С. 8–15; Зеньковский В. Пять месяцев у власти (15 мая – 19 окт. 1918 г.): Воспоминания. – М.: Крутицкое патриаршее подворье, 1995. – 240 с.

14. Асмус В. Философия в Киевском университете в 1914–1920 годах // Вопросы философии. – 1990. – № 8. – С. 90–110; Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1918): У 4-х кн. – Л.: Червона калина, 1923–1924. – Ч. 3. Доба Гетьманщини (1918). – 122 с.; Экемплярский В. Церковная жизнь // Киевская мысль. – 1917. – № 189. – С. 3; Русова С. Мої спомини. – К.: Україна – Віта, 1996. – С. 208; Власовский І. Нарис історії Української православної церкви. – Т. 4: (XX ст.); – Ч. 1. – Нью-Йорк; Баунд Брук, 1961. – Київ, 1998. – 384 с.

15. Маслин М., Жуков В. В. Зеньковский как историк русской философии и культуры // Философия и общество. – М., 1997. – № 4. – С. 76–92; Шаталов А. Л. Толстой и русские философы – Н. Бердяев и В. Зеньковский – о ценностных ориентациях христианского учения о бессмертии человека и человечества // Аксеологические аспекты историко-педагогического обоснования стратегии развития отечественного образования. – М., 1994. – С. 104–107.